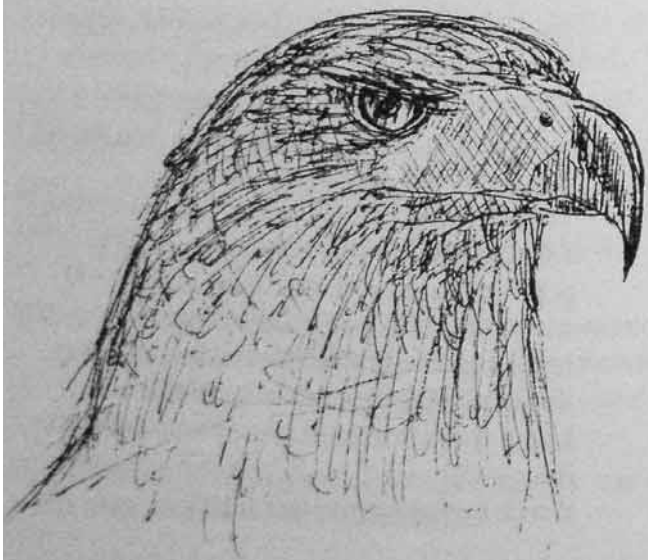

John Law je profesorem technologie a lidských hodnot na katedře sociologie University v Lancasteru (Velká Británie) a je také aktivním členem Centra pro studium vědy tamtéž. Mezi jeho poslední publikace patří: *Actor network theory and after* (editor, spolu s Johnem Hassardem) a *Machines, agency and desire* (editor, spolu s Britou Brennou a Ingunn Moser). V současné době pracuje na problematice tělesnosti, technologií a subjektivit. To zahrnuje výzkum v oblasti osobního zvládnání života s diabetes (spolu s Annemarie Mol), s alkoholickým poškozením jater (spolu s Vicky Singleton) a výzkum života fyzicky postižených osob (spolu s Ingunn Moser).

Z anglického originálu *Bad passages, good passages* přeložil **Zdeněk Konopásek**.
Děkujeme autorům za poskytnutí copyrightu pro publikaci české verze jejich práce.

orel jaonahla

Jak srovnat kvalitativní výzkum do latě?

Ronald J. Chenail

Úvod

V jednom z předchozích článků (Chenail, Maione 1997) jsme s Paulem Maionem psali o kvalitativním výzkumu a o důležitosti chápání souvislostí pro konstrukci vnitřně soudržného bádání. Aby byl výzkum smysluplný, musí výzkumníci pochopit, jak jejich výzkum zapadá do širšího kontextu literatury k danému tématu, do kontextu předchozích výzkumných zkušeností a do toho, jak danému fenoménu rozuměli během své práce v terénu. Z tohoto hlediska je hlavním motorem triangulace kvalitativního výzkumu neustálý proces porovnávání a vzájemného konfrontování toho, co je o studovaném problému známo z terénní práce, z literatury a z osobní zkušenosti (tj. k „jak“ hledat „proč“).

Termín triangulace pochází z praxe, při které námořníci a zeměměřiči určují polohu pomocí průsečíku tří bodů. S vhodným vybavením a s pomocí pečlivého zaměřování jsou lidé schopni navigovat po celém světě nebo stavět velkolepé budovy s přesností na několik stupňů či centimetrů.

Pokud jde o výzkum, triangulace obvykle znamená, že výzkumník použije ke studiu zkoumaného fenoménu různé sady dat, různé druhy analýz, různé výzkumníky a nebo různé teoretické perspektivy (Denzin 1978). Tyto různé pohledy jsou potom studovány tak, aby byl fenomén nastaven a umístěn pro výzkumníka i čtenáře stejně. Pečlivá reflexe toho, jakých úhlů pohledu výzkumník používá pro triangulaci daného fenoménu, vypovídá o perspektivě výzkumníka stejně tak jako o samotném problému. A o to jde!

Při plavbě a v geodézii je účelem triangulace lokalizovat, kde se nacházíte ve vztahu k jiným bodům. Při výzkumu je účelem triangulace lokalizovat význam nějakého fenoménu v „okolním světě“. A když toho snažíme dosáhnout, je velmi snadné zapomenout, že my sami jsme vždy také součástí rovnice. Jenže: ztratíte ve své studii sami sebe a ztratíte celý výzkum!

Pokud jste už dělali nějaký kvalitativní výzkum, pak jste se jistě již v onom obrovském prostoru mezi literaturou, terénem a sebou samotným někdy ztratili.

Projekty, které začínají velmi jednoduše, snadno končí v naprostém zmatku (Bateson 1972). Proč nebo jak se to stane?

Výzkumné projekty, obzvláště ty kvalitativní, se mohou vymknout z ruky a stát se naprosto zmatečnými, neboť setká-li se bohatost našich zájmů s bohatostí kvalitativních dat, je badatel snadno zahlcen volbami které je třeba udělat. Tyto nesnáze způsobené bohatostí mohou být ještě umocněny, studuje-li výzkumník takový fenomén, se kterým měl předtím již nějakou přímou zkušenost, jako třeba v případě, kdy profesionál studuje to, co jinak sám praktikuje. Zaujímání postoje toho, který (jakoby) neví, dává kvalitativnímu výzkumu jeho punc. To je to, co těmto přístupům k výzkumu a praxi dává jejich báječnou sílu. Když ale výzkumník neporozumí tomu, jak je vlastně onoho „ne-vědoucího“ stanoviska dosahováno, může se síla kvalitativního výzkumu zvrátit v jeho zásadní slabinu. Řečeno pozitivněji, výzkumník musí vědět jak nevědět!

Dríve, než budeme pokračovat, považuji za důležité upozornit na to, že dostat se do zmatku je přirozenou a pravděpodobně nutnou součástí každého kvalitativního výzkumu. Kvalitativní projekty, které jsou příliš brzo příliš upravené a srovnané, nedají s velkou pravděpodobností studovanému fenoménu férovou šanci projevit se ve své bohatosti a výzkumníci se v nich snaží spíš o povrchní potvrzování svých teorií než o jejich falzifikaci.

„Srovnávání“ kvalitativního výzkumu

Přes to všechno si myslím, že výzkumníci občas opravdu potřebují své výzkumy nějak „srovnat“. „Srovnanost“ kvalitativního výzkumu („do latě“) mám na mysli, že je třeba mít zformulovaný nějaký jeden základní a jednoduchý důvod, proč výzkum vlastně děláme. Musíme mít cosi jako programový cíl výzkumu, nebo snad hlavní výzkumnou otázku, pomocí které je možné si udržovat přehled o tom, zda se od záměru svého výzkumu nevzdalujete a zda udržujete správný kurs.

Jakmile zkonstruujete výzkumnou otázku, je třeba si ji schovat do kapsy a nosit ji s sebou na všechny výzkumné cesty. A každou chvíli by ji člověk měl vytáhnout a nechat ji viset v ruce jako tesařskou nebo zednickou olovnicí.¹ Měl by pak svůj základní výzkumný problém před očima a mohl by sledovat, zda je s ní postupně se rozvíjející projekt náležitě „srovnaný“. Velmi často badatel shledá, že došlo k nějakému vychýlení.

Jak se taková věc může stát? Když se pustíte do nějakého projektu a začnete s operacionálními rozhodnutími (obširnější diskuse o okamžicích volby při kon-

¹ Olovnice je zařízení sestávající se z (většinou) oloveného závaží zavěšeného na špagátku. Pomocí tohoto zařízení zedníci zjišťují, zda jejich zeď stojí rovinně, tedy kolmo k zemi (pozn. překladatele).

strukci výzkumného projektu viz Maione 1997), může to být docela matoucí. Výzkum může různými způsoby začít žít svůj vlastní život. Třeba tehdy, když se poprvé dostanete do terénu, a přijdete tak do kontaktu s těmi všemi různými druhy dat, která lze sebrat. Tehdy se snadno se stane, že začnete sbírat data, která jsou sama o sobě sice báječná, ale která nemají se samotnou výzkumnou otázkou žádnou přímou souvislost.

Řekněme například, že chcete studovat, co se děje v pracovní skupině, v týmu, při vývoji nějakého nového produktu. Když se dáte dohromady s lidmi z této skupiny, začnete si s nimi povídat o jejich zkušenostech s členstvím ve skupině. Tyto neformální rozhovory vedou k rozhovorům formálnějšími a vy postupně začnete sbírat fantastické historky o tom, jaké to je v takovém týmu pracovat. To je ten pravý okamžik pro to, abyste z kapsy vytáhli svou výzkumnou otázku a jako s olovnicí s ní přezkoušeli, nakolik jsou s cílem výzkumu tato data „srovnaná“.

V ruce držíte otázku: „Co se odehrává v pracovní skupině, když její členové vyvíjejí nový produkt?“ Na místě, v terénu, od pracovníků sbíráte příběhy o jejich práci v pracovních skupinách. To vede k zajímavé otázce: „Pomohou příběhy o práci v pracovních skupinách vyřešit váš výzkumný úkol týkající se toho, co se v takových pracovních skupinách odehrává?“ Mohou pomoci, ale také nemusí. Museli byste se zeptat sami sebe, zda sběr a studium historek o pracovních skupinách je lepším způsobem studia procesů probíhajících ve skupinách než třeba sběr a analýza konverzace pracovníků během toho, jak ve skupině skutečně nějaký nový projekt vyvíjejí. Data z vašich rozhovorů mohou být opravdu skvělá, ale v kontextu vašeho výzkumného záměru mohou také vypadat, jako by se dostávala poněkud mimo „lajnu“, a váš projekt jako by se tak odchyloval ze svého původního směru.

Pokud si nejste takového odchýlení vědomi, můžete se brzy ocitnout na hony vzdáleni výzkumu, který jste původně navrhli. To samo o sobě nemusí být nic špatného. Možná, že je nyní onen projekt, tak jak se postupně vyvinul, lepší než ten, který jste původně připravili. Problém nastává tehdy, když si rostoucí nesourodosti mezi kdysi navrženým a nyní průběžně konstruovaným projektem nejste vědomi.

Pro případ, že k takovému zmatení dojde (pokud například dojde k záměně povídání si o pracovních skupinách za povídání pracovníků o tom, jak si v pracovních skupinách povídají, nebo k záměně mluvení pracovníků o práci v pracovní skupině za samotnou pracovní konverzaci), navrhuji jednoduchou Olovnicí pro kvalitativní výzkum, která vám pomůže náležitě zaměřit vaše rozhodnutí nebo uvidět, kdy se věci dostávají z „lajny“. S ní se těm problémům, které tak často postihují nic netušící kvalitativní výzkumníky, můžete vyhnout.

Tato Olovnice pro kvalitativní výzkum se sestává ze čtyř položek:

1. Oblast zájmu
2. Výzkumná otázka (záměr)

3. Data, která mají být sebrána
4. Procedura analýzy dat

„Oblasti zájmu“ myslím tu oblast nebo ten fenomén, který ve svém projektu chcete studovat. Oblasti zájmu může být například interakce mezi lékařem a pacientem, vesnice v Hondurasu, inovace v institucích či cokoli jiného, co zaujme vaši pozornost.

„Výzkumnou otázkou“ rozumím: „Jakých otázek se ve výzkumu skutečně chcete dotknout?“ nebo: „Co chcete vědět o oblasti vašeho zájmu?“ Například v oblasti interakce mezi lékařem a pacientem můžete chtít vědět: „Jak lékaři a pacienti vyšetřují zdravotní stav?“ U honduraské vesnice to může být: „Jakými způsoby rodiče a děti řeší vzájemné konflikty?“ Pro oblast zájmu o inovacích v institucích může vaše otázka znít: „Co si členové organizace myslí o probíhajících technologických inovacích ve firmě?“

Pod položkou „Data, která mají být sebrána“ rozumím: „Jaké údaje se shromažďují či co je generováno vašimi aktivitami v terénu?“ V oblasti interakcí mezi lékařem a pacientem můžete třeba sbírat nahrávky jejich konverzací. V případě honduraské vesnice můžete generovat polní poznámky z pozorování určitých rituálů této komunity, můžete o těchto rituálech dělat rozhovory s klíčovými informátory, můžete se těchto rituálů také účastnit a své zážitky zapisovat do deníku. V rámci projektu výzkumu inovací v organizaci můžete sbírat a analyzovat výroční zprávy a strategické plánovací dokumenty zkoumané firmy. Můžete být přítomni plánovacím schůzím a dělat si polní poznámky, nebo udělat rozhovory s akcionáři (jak uvnitř organizace, tak mimo ni) a sbírat jejich názory na to, jak inovační projekt postupuje.

Procedurou analýzy dat rozumím: „Jak hodláte analyzovat to, co v terénu sesbíráte?“ Tento proces začíná tím, jak výzkumník nazve to, co nasbíral. Zní to jednoduše, ale může to být dost složité. Můj otec měl na naší farmě oblíbené rčení, které se na tento problém podle mne hodí. Říkával: „Řekni mi, co to je, a já ti řeknu, čím to krmit!“ V případě výzkumu bychom mohli říct: „Řekni mi, co je to za data, a já ti řeknu, čím je studovat!“ Stejně tak, jako je při volbě korelačních koeficientů v kvantitativním výzkumu důležité vědět, zda jsou data ordinální nebo kategoriální, je pro vás stejně tak zásadní při výběru typu kvalitativní analýzy jasně deklarovat, zda se jedná třeba o konverzace nebo o pozorování konverzací.

V našich třech hypotetických projektech, tj. při výzkumech interakce mezi lékařem a pacientem, vesnice v Hondurasu a inovací v organizaci, jsme mohli nasbírat a vygenerovat nekonečně rozmanitá data. Během procesu sběru dat bychom si měli uvědomovat, jak to, co shromažďujeme, nejlépe pojmenovat. Od vyjasnění povahy našich dat se pak můžeme systematicky posunout k problému výběru odpovídajícího typu kvalitativní analýzy. Pokud se například domníváte, že to, co v rozhovorech sbíráte, jsou životní příběhy, pak by bylo namístě, kdybyste

na tato data chtěli uplatnit některý z přístupů používaných ke studiu vyprávění, narativů (např. Riessman 1993). Pokud ovšem tyto rozhovory budete pokládat za shromážděné konverzace, potom by asi bylo nejlepší, kdybyste zkusili využít možnosti konverzační analýzy (např. Psathus 1995). Nu a budete-li to celé považovat za „diskurz“, určitě by stálo za to vyzkoušet postupy používané v tzv. diskursní analýze (např. Schiffrin 1994).

Různé analytické přístupy můžete ve svém projektu pochopitelně také navzájem kombinovat, stejně jako můžete na tatáž data použít více než jeden přístup. Já doporučuji pokusit se ze začátku držet věci co nejjednodušší. Předtím, než se pokusíte o nějakou exotičtější metodu, vyzkoušejte nějaké běžné analytické postupy – takové, které byly na ten typ dat, co jste tak pečlivě nasbírali, již někdy použity.

Věnovat čas na konceptualizaci těchto tří oblastí je zásadním přípravným krokem k vytvoření pořádného výzkumného projektu. Avšak i poté, co jsou jednou tato rozhodnutí provedena, je výzkumník povinen neustále kontrolovat, jak se věci vyvíjejí. A tady do hry vstupuje Olovnice pro kvalitativní výzkumy. Abych demonstroval, jak celý proces funguje, představím jeden konkrétní výzkumný projekt a ukáži, jak Olovnice pro kvalitativní výzkumy pomohla výzkumnému týmu dostat se ze zmatku a projekt opět srovnat.

Příklad „srovnávání“ kvalitativního výzkumu do latě

Ještě na škole jsem byl členem výzkumné skupiny, která se zabývala studiem toho, jak jsou mladí pacienti s neškodnými šelesty na srdci posíláni k dětským kardiologům (Chenail 1991; Chenail et al. 1990). Zajímalo nás, jakým způsobem se toto odkazování ke kardiologům děje, neboť kardiologové-pediatři v naší skupině chtěli vědět, proč jsou rodiče těchto dětí během návštěvy v nemocnici tolik stresováni, a to navzdory tomu, že tam jejich děti byly posílány s relativně neškodným stavem srdce. Jednoduše řečeno, šelest na srdci je „praskavý“ zvuk, který je možné odhalit během rutinních kontrol, na jaké chodí zdravé děti, nebo během vstupních kontrol před přijetím do sportovního oddílu.

Z fyziologického hlediska se nejedná o stav, který by měl vzbuzovat obavy. Ale z hlediska rodičů vypadá toto doporučení ke specialistovi jako něco docela jiného. Lékaři z naší výzkumné skupiny odhadovali, že právě proces doporučování či posílání (ke specialistovi) nějakým způsobem přispívá ke strachu, který je možné v rodinách pacientů při příchodu do nemocnice sledovat. Abychom celé věci přišli na kloub, provedli jsme s rodiči rozhovor o jejich zkušenostech s posíláním ke specialistovi.

Taková studie se vám může zdát v pořádku. Avšak dříve, než zajdeme příliš daleko, je zapotřebí spustit Olovnici pro kvalitativní výzkumy a podívat se, zda věci jsou či nejsou „v lajně“.

První otázka: „Jaká je oblast zájmu?“	<i>Posílání dětí s nálezem nevinných šelestů na srdci k dětskému kardiologovi.</i>
Druhá otázka: „Jaké otázky o této oblasti zájmu mám?“	<i>Výzkumná otázka: Co se děje při tomto doporučení ke specialistovi, které rodiče pacientů s nevinnými šelesty může velmi rozrušit, nebo přinejmenším velmi znepokojit?</i>
Třetí otázka: „Jaká data je třeba shromáždit, aby mi pomohla odpovědět na mé otázky?“	<i>Na magnetofon zaznamenané rozhovory s rodiči vyprávějícími o svých zkušenostech s posláním ke specialistovi.</i>
Čtvrtá otázka: „Jakou zvolím metodu analýzy dat?“	<i>Provedení diskursní analýzy (DA – discourse analysis) nahraných rozhovorů, a to za účelem identifikace různých témat v povídání dotazovaných.</i>

Nyní jsem zodpověděl všechny otázky obsažené v naší olovnici. Podívejme se, jak si tyto odpovědi navzájem „sedí“.

První zkouška olovnici

Oblast zájmu	<i>Posílání k dětskému kardiologovi</i>
Výzkumná otázka:	<i>Co se při tomto odkazování ke kardiologovi děje?</i>
Shromážděná data:	<i>Rozhovory o posílání dětí ke kardiologovi</i>
Analýza dat:	<i>Analýza diskursu o rozhovorech o odkazování</i>

Vidíte ten problém? Oblast zájmu a výzkumná otázka k sobě sedí, shromážděná data a typ analýzy k sobě sedí a také oblast zájmu a shromážděná data jsou

„v lajně“. Když ale porovnáte výzkumnou otázku se shromážděnými daty, vidíte, že zde to tak úplně nehraje. Oblast zájmu odpovídá jak výzkumné otázce, tak sebraným datům tím, že všechny tři se týkají posílání ke specialistovi; ale výzkumná otázka se zaměřuje na toto doporučování samotné, zatímco sesbíraná data jsou povídáním o tomto doporučování. Obojí spolu souvisí, ale není to tak docela jedno a totéž! Povídání, kterým jsou pacienti doporučováni ke specialistovi, přece není to samé, jako povídání o tomto povídání. Studie byla nekoherentní: klíčové součásti k sobě neseděly. Zaměnili jsme něco o věci (tj. rozhovory) za věc samotnou (tj. doporučování ke specialistovi). V této situaci jsme se museli rozhodnout jak celý projekt srovnat.

Cítili jsme, že v celém tom procesu posílání dětských pacientů ke speciálnímu vyšetření jsou „rodinné příběhy“ velmi důležité. Historky, které nám rodiče vyprávěly, nám pomáhaly si uvědomit, že to, jak rodiny odeslání ke specialistovi prožívají, je pro nás stejně důležité jako to, co se během samotného doporučování k vyšetření odehrává. S tímto na zřeteli jsme postupně přesunuli náš zájem od vlastního posílání ke specialistovi k tomu, jak tuto událost rodiny prožívají.

Druhá, „opravná“ zkouška olovnici

Oblast zájmu:	<i>Jak rodiče rozumí tomu, když je s dětmi poslou kvůli nevinným šelestům na srdci k dětskému kardiologovi (o posílání na vyšetření).</i>
Výzkumná otázka:	<i>Jak rodiče interpretují tyto epizody? (o posílání na vyšetření)</i>
Shromážděná data:	<i>Nahrávky rozhovorů s rodiči o tom, jak byli doporučeni ke kardiologovi kvůli neškodným šelestům na srdci (o posílání na vyšetření)</i>
Analýza dat:	<i>Diskursní analýza nahrávek rozhovorů s rodiči (o posílání na vyšetření).</i>

Tím vším vůbec nechci naznačovat, že studium posílání na odborné vyšetření nebylo důležité nebo že by z takového studia nemohla být napsána skvělá studie. Docela dobře jsme se také mohli přidržet linie „Oblast zájmu / Výzkumná otázka“ a tomu přizpůsobit typ sbíraných dat. Jenže v našem případě jsme volili jinak. Ne-

chtěli jsme prostě obětovat dojemné a poučné příběhy, které jsme sesbírali. Měli jsme dojem, že bychom raději posunuli výzkumnou otázku z polohy „Co se to vlastně děje při onom doporučení k odbornému vyšetření, které může rodiče pacientů s nevinými šelesty velmi rozrušit, nebo přinejmenším velmi znepokojit?“ do polohy „Jak rodiče prožívají, když je jejich dítě s neviným šelestem na srdci odkázáno k dětskému kardiologovi?“ Díky této změně se náš projekt opět perfektně „srovnal do lajny“.

Závěr

Věřte nebo nevěřte, takové věci se při práci na výzkumných projektech stávají poměrně často. Jakmile se během práce začnete rozhodovat a volit, všechno se může pěkně zašmodrchat. Prvním krokem k řešení takových problémů je zavčas „pověsit olovnici“ a často jí pak používat. Výzkum se může dostat „z lajny“ kdykoliv. Vaše počáteční pokusy o definování oblasti zájmu proto mohou občas potřebovat dodatečné vyjasnění či kalibraci. To je také pravděpodobně jeden z důvodů, proč Weick (1995) říká: „Jak mohu vědět, co si myslím, dokud neslyším, co říkám.“; nebo proč von Foester (1984: 60) prohlašuje: „Dělat = vědět.“ Někdy je prostě výzkum napřed třeba začít *dělat*, abyste teprve potom mohli vidět, o co v něm jde. S tímto poučením na mysli a s „olovnicí“ v ruce byste měli být schopni rozplést jakýkoli propletenec, se kterým se při svém výzkumném úsilí setkáte, resp. který vytvoříte!

Literatura

- BATESON, G. (1972): *Metaphor: Why do things get in a muddle?* In: *Steps to an ecology of mind*. New York: Ballantine
- CHENAIL, R.J. (1991). *Medical discourse and systemic frames of comprehension*. Norwood, NJ: Ablex
- CHENAIL, R.J. et al. (1990): „It's nothing serious, but...“: Parents' interpretations of referral to pediatric cardiologists. *Health Communication*, 2, 3, 165-187
- CHENAIL, R.J. / MAIONE, P. (1997): Sensemaking in clinical qualitative research. *The Qualitative Report*, 3, 1, 28 paragraphs. Available at: <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR3-1/sense.html>
- DENZIN, N.K. (1978): *The research act: A theoretical introduction to sociological methods* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill
- von FOERSTER, H. (1984): On constructing a reality. In: P. Watzlawick, ed.: *The invented reality: How do we know what we believe we know? Contributions to constructivism*. New York: W. W. Norton. Str. 41-61

- MAIONE, P.V. (1997): Choice points: Creating clinical qualitative research studies. *The Qualitative Report*, 3, 2, 37 paragraphs. Available at: <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR3-2/maione.html>
- PSATHAS, G. (1995): *Conversation analysis: The study of talk-in-interaction*. Thousand Oaks, Ca: Sage
- RIESSMAN, C. (1993): *Narrative analysis*. Thousand Oaks, Ca: Sage
- SCHIFFRIN, D. (1994): *Approaches to discourse*. Cambridge, Ma: Blackwell
- WEICK, K.E. (1995): *Sensemaking in organizations*. Thousand Oaks, Ca: Sage

Ronald J. Chenail, editor *on-line* časopisu pro kvalitativní výzkum *The Qualitative Report*, je děkanem Školy pro sociální a systemická studia a docentem na katedře rodinné terapie na Nova Southeastern University, 3301 College Avenue, Fort Lauderdale, Florida 33314 USA.
E-mail: ron@nsu.acast.nova.edu

Z originálu Chenail, R.J. (1997, September): Keeping things plumb in qualitative research. *The Qualitative Report*, 3, 3, 37 paragraphs. Available at: <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR3-3/plumb.html> přeložili Petr Kohútek a Zdeněk Konopásek. Redakce Biografu děkuje Ronu Chenailovi, autorovi článku a zároveň editorovi časopisu *The Qualitative Report*, za svolení k publikování tohoto českého překladu.

